

تاریخ صفویه به روایت سنگ نبشته‌ها

به اهتمام

سیاح علی میر محمد صادق

www.ketab.ir

میر محمد صادق، سید سعید، ۱۳۴۸ -	سرشناسه
تاریخ صفویه به روایت سنگ‌نشته‌ها/ به اهتمام سید سعید میر محمد صادق.	عنوان و نام پدیدآور
تهران: انتشارات دکتر محمود افشار با همکاری سخن، ۱۴۰۰.	مشخصات نشر
۳۶۰ ص.: مصور، نمونه.	مشخصات ظاهری
مجموعه انتشارات تاریخی و ادبی دکتر محمود افشار؛ ۲۸۴. گنجینه اسناد و تاریخ ایران؛ ۸۳.	فروست
۹۷۸-۶۲۲-۷۷۰۶-۰۳-۱	شابک
فیبا	وضعیت فهرست‌نویسی
کتابخانه‌های صفوی	موضوع
Inscriptions, Safavids	موضوع
فرمان‌ها و احکام -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۰-۱۲ ق.	موضوع
Rescripts -- Iran -- History -- 16th - 18th Centuries	موضوع
فرمان‌ها و احکام -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۰-۱۲ ق. -- اسناد و مدارک	موضوع
Rescripts -- Iran -- History -- 16th - 18th Centuries -- Sources	موضوع
ایران -- تاریخ -- صفویان، ۹۰۷-۱۱۴۸ ق.	موضوع
Iran -- History -- Safavids, 1502 - 1736	موضوع
DSR1176	رده‌بندی کنگره
۹۵۵/۰۷۱	رده‌بندی دیویی
۷۶۲۳۵۹۹	شماره کتابشناسی ملی

تاریخ صفویه به روایت سنگ نبشته‌ها

سید سعید میر محمد صادق

کلاه حسن بیگلر

محمود افشار

صدف

آزاده

حقیقت

۲۲۰۰ نسخه

پاییز ۱۴۰۰

به اهتمام

گرافیک، طراح و مجری چاپ

حروفچین و صفحه‌آرا

لیتوگرافی

چاپ متن

صحافی

تیراژ

چاپ اول

ناشر

انتشارات دکتر محمود افشار

خیابان ولی عصر، بالاتر از چهارراه پارک‌وی، خیابان عارف‌نسب، گوی لادن، شماره ۶

تلفن: ۲۲۷۱۷۱۱۴ دورنما: ۲۲۷۱۷۱۱۵

با همکاری انتشارات سخن

خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان وحید نظری، پلاک ۴۸

تلفن: ۶۶۹۵۳۸۰۴-۵ دورنما: ۶۶۴۰۵۰۶۲

تلفن تماس برای تحویل کتاب در تهران و شهرستان‌ها

۶۶۹۵۳۸۰۴-۵

فهرست مطالب

سپاسنامه.....	بیست و یک
پیشگفتار.....	بیست و سه
اهمیت فرمان‌های سنگی.....	بیست و سه
ویژگی فرمان‌های سنگی در روزگار صفویان.....	بیست و پنج
نگرش و چهره حکومت.....	بیست و شش
لعن‌نامه‌ها.....	بیست و هفت
مخاطبان فرمان.....	بیست و هشت
۱. کارگزاران.....	بیست و هشت
۲. مردم.....	بیست و نه
جایگاه مردم.....	سی و یک
بازتاب باورهای دینی شاهان صفوی.....	سی و یک
پیشینه پژوهش درباره فرمان‌های سنگی صفوی.....	سی و دو
سخن آخر.....	سی و شش

متن سنگ‌نبشته‌ها

(۱-۲۳۳)

۱. جهان‌شاه قراقوینلو و شیبک خان اوزبک.....	۳
۱ (۱) جهان‌شاه قراقوینلو؛ امام‌زاده جعفر دامغان؛ ۸۵۲ ق.....	۵
۲ (۲) جهان‌شاه قراقوینلو؛ امام‌زاده جعفر دامغان؛ ۸۵۲ ق.....	۷
۳ (۳) جهان‌شاه قراقوینلو؛ محله میدان استرآباد؛ ۸۶۲ ق.....	۱۰
۴ (۴) جهان‌شاه قراقوینلو؛ مسجد میرعماد (مسجد میدان) کاشان؛ ۸۶۹ ق.....	۱۲
۵ (۵) شیبک خان اوزبک؛ طابریان توس؛ ۹۱۶ ق.....	۱۴

- ۶۰ (۱۹) شاه عباس اول؛ مسجد جامع مراغه؛ ۱۰۲۴ ق..... ۱۱۶
- ۶۱ (۲۰) شاه عباس اول؛ مسجد ملکان کرمان؛ احتمالاً ۱۰۲۴ ق..... ۱۱۷
- ۶۲ (۲۱) شاه عباس اول؛ مسجد جامع باکو؛ ۱۰۲۴ ق..... ۱۱۹
- ۶۳ (۲۲) شاه عباس اول؛ محله میدان استرآباد؛ ۱۰۲۴ ق..... ۱۲۱
- ۶۴ (۲۳) شاه عباس اول؛ مسجد جامع دماوند؛ ۱۰۲۴ ق..... ۱۲۳
- ۶۵ (۲۴) شاه عباس اول؛ مسجد جامع اردستان؛ ۱۰۲۴ ق..... ۱۲۵
- ۶۶ (۲۵) شاه عباس اول؛ تویسرکان؛ ۱۰۲۴ ق..... ۱۲۷
- ۶۷ (۲۶) شاه عباس اول؛ مسجد جامع اسدآباد؛ ۱۰۲۶ ق..... ۱۲۹
- ۶۸ (۲۷) شاه عباس اول؛ مسجد میرعماد (مسجد میدان) کاشان؛ ۱۰۳۳ ق..... ۱۳۱
- ۶۹ (۲۸) شاه عباس اول؛ مسجد شاه اصفهان؛ ۱۰۳۵ ق..... ۱۳۲
- ۷۰ (۲۹) شاه عباس اول؛ انجدان؛ ۱۰۳۶ ق..... ۱۳۳
- ۷۱ (۳۰) شاه عباس اول؛ مسجد جامع عباسی اصفهان؛ ۱۰۳۸ ق..... ۱۳۵
۵. شاه صفی ۱۳۹
- ۷۲ (۱) شاه صفی؛ مسجد جامع سلطان؛ ۱۰۳۹ ق..... ۱۴۱
- ۷۳ (۲) شاه صفی؛ مسجد جامع گرگان؛ ۱۰۴۱ ق..... ۱۴۴
- ۷۴ (۳) شاه صفی؛ مسجد جامع اسدآباد؛ ۱۰۴۶ ق..... ۱۴۶
- ۷۵ (۴) شاه صفی؛ مسجد جامع جام؛ ۱۰۴۶ ق..... ۱۴۸
- ۷۶ (۵) شاه صفی؛ مسجد جامع قائن؛ ۱۰۴۶ ق..... ۱۵۱
- ۷۷ (۶) شاه صفی؛ مسجد جامع قائن؛ ۱۰۴۶ ق..... ۱۵۴
- ۷۸ (۷) شاه صفی؛ مسجد جامع یزد؛ ۱۰۴۶ ق..... ۱۵۵
- ۷۹ (۸) شاه صفی؛ مسجد میرعماد (مسجد میدان) کاشان؛ ۱۰۴۷ ق..... ۱۵۷
- ۸۰ (۹) شاه صفی؛ مسجد جامع یزد؛ ۱۰۴۷ ق..... ۱۵۹
- ۸۱ (۱۰) شاه صفی؛ محله میدان استرآباد؛ ۱۰۴۷ ق..... ۱۶۱
- ۸۲ (۱۱) شاه صفی؛ مسجد جامع کرمان؛ ۱۰۵۰ ق..... ۱۶۳
۶. شاه عباس دوم ۱۶۵
- ۸۳ (۱) شاه عباس دوم؛ محله میدان استرآباد؛ ۱۰۵۵ ق..... ۱۶۷
- ۸۴ (۲) شاه عباس دوم؛ کهنه مسجد در کوچه آصف زینعلی باکو؛ ۱۰۵۶ ق..... ۱۶۹

۱۷۰	۸۵ (۳) شاه عباس دوم؛ گردنه رخ فرخ شهر؛ ۱۰۶۲ ق
۱۷۱	۸۶ (۴) شاه عباس دوم؛ مسجد جامع خرم آباد؛ ۱۰۶۴ ق
۱۷۳	۸۷ (۵) شاه عباس دوم؛ قزوین؛ ۱۰۶۸ ق
۱۷۵	۸۸ (۶) شاه عباس دوم؛ محله میدان استرآباد؛ ۱۰۶۸ ق
۱۷۶	۸۹ (۷) شاه عباس دوم؛ مسجد جامع کرمان؛ ۱۰۷۲ ق
۱۷۷	۹۰ (۸) شاه عباس دوم؛ مدرسه عباسقلی خان مشهد؛ ۱۰۷۷ ق

۷. شاه سلیمان

۱۸۱	۹۰۱ (۱) شاه سلیمان؛ مسجد جامع قزوین؛ ۱۰۸۱ ق
۱۸۴	۹۲ (۲) شاه سلیمان؛ کاروانسرای شاهوردی خان مشهد؛ ۱۰۸۱ ق
۱۸۷	۹۳ (۳) شاه سلیمان؛ مسجد جامع قزوین؛ ۱۰۸۱ ق
۱۸۹	۹۴ (۴) شاه سلیمان؛ گنبد حرم امام رضا مشهد؛ ۱۰۸۴ ق

۸. شاه سلطان حسین

۱۹۱	۹۵ (۱) شاه سلطان حسین؛ مسجد جامع سرحد؛ ۱۱۰۵ ق
۱۹۳	۹۶ (۲) شاه سلطان حسین؛ مسجد جامع تهران؛ ۱۱۰۶ ق
۱۹۶	۹۷ (۳) شاه سلطان حسین؛ مسجد جامع تبریز؛ ۱۱۰۶ ق
۲۰۰	۹۸ (۴) شاه سلطان حسین؛ مسجد جامع لاهیجان؛ ۱۱۰۶ ق
۲۰۴	۹۹ (۵) شاه سلطان حسین؛ مسجد جامع آمل؛ ۱۱۰۶ ق
۲۰۷	۱۰۰ (۶) شاه سلطان حسین؛ مسجد میرعماد (مسجد میدان) کاشان؛ ۱۱۰۶ ق
۲۱۰	۱۰۱ (۷) شاه سلطان حسین؛ مسجد جامع مراغه؛ ۱۱۰۶ ق
۲۱۴	۱۰۲ (۸) شاه سلطان حسین؛ مسجد جامع سرحد؛ ۱۱۰۶ ق
۲۱۵	۱۰۳ (۹) شاه سلطان حسین؛ مسجد جامع خرم آباد؛ ۱۱۰۶ ق
۲۱۸	۱۰۴ (۱۰) شاه سلطان حسین؛ مسجد جامع شوشتر؛ ۱۱۰۶ ق
۲۲۱	۱۰۵ (۱۱) شاه سلطان حسین؛ صد مره لرستان؛ ۱۱۱۲ ق
۲۲۳	۱۰۶ (۱۲) شاه سلطان حسین؛ محله امامزاده اسماعیل اصفهان؛ ۱۱۱۵ ق
۲۲۴	۱۰۷ (۱۳) شاه سلطان حسین؛ مسجد جامع یزد؛ ۱۱۱۵ ق
۲۲۵	۱۰۸ (۱۴) شاه سلطان حسین؛ مسجد جامع سبزوار؛ ۱۱۲۶ ق

پیشگفتار

در میان منابع مکتوب تاریخی، سنگ‌نبشته‌ها و در میان سنگ‌نبشته‌ها، فرمان‌های سنگی اهمیت ویژه‌ای دارند، به‌ویژه که بسیاری از این نوع اسناد سنگی، تنها بازمانده مکتوب از رخدادهای تاریخی، سیاسی یا اجتماعی است. لذا، توجه به این نوع منابع می‌تواند به پژوهش‌های تاریخی غنای بیشتری بدهد. در میان سایر دوره‌های تاریخی سلسله‌ای در ایران، بیشترین سنگ‌نبشته‌ها و فرمان‌های سنگی از دوره صفوی به‌جا مانده است.^۱ حال باید دید این منابع مکتوب سنگی برای محققان تاریخ، چه ویژگی‌ها و اهمیتی می‌تواند داشته باشد.

اهمیت فرمان‌های سنگی

فرمان‌های سنگی صفوی از چندین منظر دارای اهمیت است:

۱. استفاده از زبان فارسی به عنوان زبان معیار در گستره سرزمینی ایران؛
۲. کاربرد سنگ‌نبشته به عنوان یک رسانه؛
۳. آگاهی از شیوه اطلاع‌رسانی فرمان‌های حکومتی به عمق جامعه؛
۴. بهره‌مندی از سنگ‌نبشته‌ها به عنوان منبع مکمل تاریخی برای پژوهشگران تاریخ صفویه به‌ویژه در حوزه تاریخ اجتماعی؛

۱. درباب فرمان‌های سنگی از دوره‌های پیشاصفوی، اگر به صورت سنگی شواهد کمی در دست باشد، اما در منابع درباب برخی از آنها اخباری را می‌توان یافت؛ از جمله ابن اثیر درباره بخشش مالیات بر دادوستد و عوارض راه‌ها که سلطان محمد سلجوقی در مورخ ۵۰۱ق برای مردم عراق صادر کرده و در بازارها نصب شده بود، مطلبی را ذکر کرده است؛ برای اطلاع بیشتر، رک: تاریخ کامل، ج ۱۴: ص ۶۳۵۴.

۵. اطلاع از زندگی اجتماعی و روابط و تعاملات حقوقی و قضائی حاکمیت با مردم؛

۶. آگاهی از حساسیت‌های حاکمان نسبت به امور جاری زندگی مردم؛

۷. توجه به افکار عمومی و جلوگیری از تعدی و سخت‌گیری‌های عاملان جزء حکومتی و شهری نسبت به عموم مردم و رفع بدعت‌ها؛

۸. اهتمام در اجرای امور شرعی در جامعه و جلوگیری از امور غیر شرعی؛

۹. آگاهی از مشاغل و تنوع مالیات‌ها در شهرها و روستاها؛

۱۰. آگاهی از طبقات اجتماعی و سیاسی؛

۱۱. آشنایی با ترتیبات اداری و مخاطبان حاکمیتی فرمان‌ها در اجرای فرمان‌های صادره؛

۱۲. آشنایی با تقسیمات و اصطلاحات رایج جغرافیایی، بافت جمعیتی و سکونت شهر

و روستا همچون بلده، بلوکات، ولایات، میدان، محله، خالصه‌جات؛

همانطور که در شاخص‌های فوق اشاره شد، این فرمان‌های سنگی در کنار منابع اصلی

دوره تاریخی، می‌تواند به عنوان منبع تکمیل، پژوهشگران حوزه تاریخ صفوی را با انواع

مالیات‌های دریافتی و نیز اصطلاحات مالی که در نظام دیوانی صفوی کاربرد داشته است

- آشنا کند؛ آنچه در متن کتیبه‌ها از انواع اصطلاحات مالی و مالیاتی ذکر شده است،

عبارتند از:

جهاتی که اجاره است، تیول، مواجب، همه ساله، مقرری، تنخواه، مال و جهات، مال و

اخراجات، وجوه، وجوهات، وجوهات تابعه، وجوه مقطعی، وجوه تفنگچی، وجوه مدد

خرج، وجهی به صیغه سرشماری، وجهی به علت توقیر نشستن به صیغه محال مشهود،

توجهات محلات و زر گرمخانه و جلگه، پیشکش، مستمری، حواله، مالیات سرشماری

خانواری، ابواب جمع، رسد و رسوم و منافع وزیر و کلانتر و مباشر و مستوفی وزیر که ابواب

جمع است، رسم‌الوزاره و منافع وزیر، رسوم کیالی و قپانداری، رسوم داروغگی، تمغاج

گوسفندان، خمس نساجی، دلّالی، عوارضات، علفه، علوفه، قتلغا، الاغ، الام، بیگار، شکار،

طرح، دست انداز، پیشکش، سلامی، عیدی، نوروزی، وجوه کپک مرنی و زر تفنگچی، ده

یک رعیتی، ساوری، نزل/ نزول؛